

saldırdıysa da büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Ebû Hâtim'in Kayrevan kuşatması sekiz ay sürdü. Ömer b. Hafs'ın 700 savaşçı ile yaklaşmakta olduğunu öğrendiğinden kuşatmaya son verdi. Ömer Kayrevan'a girip şehre erzak yığdı ve gerekli savunma tedbirlerini aldı. Ebû Hâtim bir süre sonra yeniden Kayrevan'a saldırınca Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr yardımcı olmak üzere büyük bir orduyu bölgeye sevketti. Başka bir kumandanın kendisini kurtarmak için gönderilmesini gururuna yediremeyen Ömer b. Hafs bütün gücüyle düşmana saldırdı ve kahrmanca savaşarak şehid oldu (15 Zilhicce 154 / 28 Kasım 771). Kayrevan Hâricîler'in eline geçti. Yerine Yezîd b. Hâtim el-Mühellebî getirildi (Taberî, VIII, 45). Hem idareciliği hem kumandanlığıyla tanınan Ömer b. Hafs bugün Biskre adıyla bilinen Abbâsiye şehrini kurmuş ve Tubne'yi yeniden inşa etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 511; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VII, 512; VIII, 33-34, 45; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 372-373, 384, 386; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 509, 595, 596, 598-601; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 77-78; Selâvî, *el-İstikşâ*, I, 58; Zirikî, *el-A'lâm*, V, 44; Abdurrahman b. Muhammed el-Cîlâlî, *Târîhu'l-Cezâ'iri'l-'âm*, Beyrut 1400/1980, I, 154-156; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *Târîhu'l-Mağrib fi'l-'asrî'l-İslâmî*, İskenderiye 1982, s. 264-270; Recep Uslu, *Sind'de İslâm Fetihleri: 15-240/636-854* (yüksek lisans tezi, 1990), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 100-101; Kasım İlgün, *Halife Mansûr ve Dönemi: 136-158/754-775* (doktora tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 123; Sâdik Seccâdi, "Âl-i Mühelleb", *DMİ*, II, 161-162; G. Marçais, "Ömer b. Hafs", *İA*, IX, 466-467; P. Crone, "Muhallabids", *IEJ* (İng.), VII, 359-360.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

ÖMER b. HAFSÜN

(عمر بن حفصون)

Ömer b. Hafsün (Hafs) b. Ömer
b. Ca'fer el-İslâmî
(ö. 305/918)

Endülüs Emevî Devleti'ni
uzun yıllar uğraştıran
isyancı lider.

246 (860) yılında Mâleka (Malaga) civarındaki Hısnıavt'ta (Iznate) doğdu; sonradan İslâmiyet'i kabul eden (müvelledün) tanınmış bir İspanyol ailesine mensuptur. Gençliğinde kavgacı ve geçimsiz kişiliği sebebiyle tartıştığı bir komşusunu öldürüp Kuzey Afrika'ya, Rüstemîler'in başşehri Tâhert'e kaçtı. İbnü'l-Kütüyye'nin ifadesine göre kendisini tanıyan birinin ona bu rualarda kalmasının vatani için büyük bir kayıp olduğunu, eğer isterse Araplar'a kar-

şı verilecek mücadeleye liderlik edebileceğini söylemesi üzerine geri döndü. Etrafına bir grup toplayarak Runda dağlarında (Serrania de Ronda) harap bir kale olan Bûbeşter'e (Bobastro) yerleşip ilk isyan hareketini başlattı (267/880). Tamir ve kısmen yeniden inşa ettirdiği Bûbeşter Kalesi son derece sarp kayalar üzerine kurulmuş müstahkem bir yerdirdi (İA, II, 829; IX, 467). Endülüs Emevî Emîri I. Muhammed'in isyanı bastırmak için Reyve (Reyyo) Valisi Âmir b. Âmir kumandasında gönderdiği kuvvetlerin başarı elde edemeden geri dönmesi Ömer b. Hafsün'un şöhretini arttırdı ve pek çok kişinin yanında yer almasını sağladı. Yeryüzünde kötülük ve fesat çıkarmak isteyen ayak takımı onun etrafında toplandı (İbnü'l-Esîr, VII, 361). İbn Hafsün'un üç yıl içerisinde Runda (Ronda) şehrinden Gırnata (Granada) ve Mâleka'ya kadar uzanan dağlık bölgede sözünü geçirir hale geldiğini gören Emîr Muhammed 270 (883) yılında büyük bir sefer için hazırlıklara başladı. Sevkettiği kuvvetlerle onu Bûbeşter'de mağlûp ederek itaat altına aldı. Ömer b. Hafsün 271 (884) yılında Asturias Kralı III. Alfonso'ya karşı yapılan sefere katıldı ve önemli yararlıklar gösterdi. Ancak bir süre sonra tekrar ayaklanarak Bûbeşter Kalesi'ne çekildi. Emîr Muhammed, oğlu Münzir'i üzerine gönderdiyse de (273/886) emîrin âniden ölmesi üzerine ordu geri döndü.

Ömer b. Hafsün, Münzir b. Muhammed döneminde de (886-888) isyanını sürdürdü ve taraftarlarının sayısını çoğalttı. Bizat emîrin başında bulunduğu ordu 274 (887) ve 275 yıllarında Bûbeşter'i kuşattıysa da alamadı. İbn Hafsün, Emîr Münzir'e kendisinin kumandan yapılması ve ailesiyle birlikte Kurtuba'ya yerleşmesine müsaade edilmesi şartıyla teslim olacağını bildirdi. İbn İzârî'nin kaydettiğine göre onun devletten böyle bir istekte bulunmasının ardında o sıralarda destekçilerini ve yardımcılarını kaybetmesi yatmaktaydı (*el-Beyânü'l-muğrib*, II, 117). Emîr Münzir bu şartı kabul etti ve ona 100 katır yükü yiyecek, giyecek ve değerli eşya gönderdi. Ancak İbn Hafsün kuşatmanın kaldırılmasının ardından Kurtuba'ya gitmeden tekrar isyan etti. Emîr Münzir kalenin yeniden kuşatılması ve ele geçirilmeden Kurtuba'ya dönülmemesi emrini verdiyse de onun da âni ölümü bunun yerine getirilmesini engelledi.

Münzir'den sonra tahta çıkan kardeşi Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman zamanında (888-912) defalarca barış isteyip tekrar ayaklanan Ömer b. Hafsün bu uzun süre içerisinde İstice (Ecija), İstabbe

(Estepa) ve Beyâne (Baena) gibi şehirleri zaptedip bunlardan Beyâne'nin halkını kılıçtan geçirdi; Ceyyân (Jaen) ve İlbîre'nin de (Elvira) vergilerine el koydu. Emîr Abdullah, kesin bir sonuca ulaşmak için hazırladığı 14.000 kişilik bir orduyla 30.000 kişilik Ömer b. Hafsün ordusunu Bulây (Polei) civarında bozguna uğrattı (278/891); fakat yine kaçıp Bûbeşter'e sığınan İbn Hafsün'u kaleyi muhasara etmesine rağmen ele geçiremedi. Emîr Abdullah'ı ölümüne kadar uğraştıran ve gönderdiği orduların karşısında mağlûp olmasına rağmen her seferinde Bûbeşter Kalesi'ne sığınmak suretiyle canını kurtaran İbn Hafsün uzun mücadelesi sırasında çeşitli politik oyunlara da girişti. Bir yandan Abbâsîler'in desteğini sağlayabilmek için halife adına hutbe okuturken bir yandan da kuzeydeki Galıçya Krallığı'na yaklaşarak yardım almaya çalıştı. Hatta 286 (899) yılında ailesiyle birlikte İslâm'dan çıkıp Hıristiyanlığa girdiğini açıkladı ve ismini Samuel olarak değiştirdi. Ancak bu dinî tercihi kendisine inanan pek çok taraftarının yanından ayrılmasına sebebiyet verdiği gibi İslâm âlimleri de ona karşı cihad ilân etti. Ömer b. Hafsün ilerleyen dönemlerde Fâtımîler'le ittifak kurmaya uğraştı, ayrıca İşbîliye (Sevilla) hâkimi İbrâhim b. Haccâc gibi diğer âsilerle de iş birliği yaptı.

Ömer b. Hafsün, Endülüs tarihinin en güçlü hükümdarlarından III. Abdurrahman'ın (912-961) ilk yıllarında da isyanına devam etti. Fakat yaşlanmaya başlamıştı, karşısında da seleflerinden çok farklı iradesiyle ünlü bir hükümdar vardı. Yeni hükümdar tahta çıktıktan kısa bir süre sonra saldırıya geçerek onu mağlûp etti ve aralarında İlbîre'nin de bulunduğu otuzun üzerindeki kaleyi teslim aldı; ertesi yıl da Cezîretülhadrâ'ya kadar olan bölgeyi zaptetti. İbn Hafsün 303 (916) yılında son bir defa daha bağışlanmasını diledi ve dileğinin kabul edilmesi üzerine III. Abdurrahman'la, içinde Bûbeşter'in de bulunduğu 162 kalenin teslimini öngören bir barış antlaşması imzaladı; kaynakların belirttiğine göre ölünceye kadar da bu antlaşmaya sadık kaldı. Hatta oğlu Süleyman, İbiza (Yâbise) adasını ele geçirdiğinde ona kızmış ve III. Abdurrahman'a adayı geri alması için yardımcı olmuştu.

Dört hükümdarı uzun yıllar uğraştıran Ömer b. Hafsün 16 Şâban 305 (1 Şubat 918) tarihinde öldü. İbn İzârî bu olayı, "Kâfirlerin ve münafıkların başı, fitne ateşini yakan, kötülük saçan Ömer b. Hafsün öldü" şeklinde kaydetmiştir (*el-Beyânü'l-muğ-*

rib, II, 171). İbn Hafsûn'un Emevî yönetimine karşı isyanının sebepleri hususunda bazı araştırmacılar Endülüs'teki toprak mülkiyeti, vergiler, etnik ayırım ve politik istekler üzerinde dururlar. Bunların doğru-luğu şüphesiz olmakla birlikte onun kişiliği ve halk üzerindeki etkisi de göz önünde tutulmalıdır. Çünkü devlete karşı her ayaklanmasında halktan, özellikle müvelledûn ve Berberler'den çok sayıda taraf-tar toplamakta ve onlardan aldığı güçle isyanlarına devam etmekteydi. İbn Hafsûn'un ölümünden sonra onun başlattığı isyanı oğulları Ca'fer, Süleyman, Abdurrahman ve Hafs on yıl daha sürdürmüşler ve zaman zaman bazıları kendi aralarında çarpışmak suretiyle yine kan dökülmesine sebep olmuşlardır. Neticede III. Abdurrahman'ın kuşattığı Bübeşter Kale-si 23 Zilkade 315 (19 Ocak 928) tarihinde son âsi lider Hafs'ın eman dilemesiyle ele geçirilmiş ve tamamen yıkılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdürrabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, IV, 509-510; İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelûs* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Beyrut 1402/1982, s. 116; *Ah-bâr mecmû'a*, s. 133, 135; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 361; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 117-118, 131-133, 171; İbn Haldûn, *el-İber*, IV, 132-140; J. Foster, *History of the Dominion of the Arabs in Spain*, London 1912, I, 302-303; Dozy, *Spanish Islam*, s. 316-323, 382 vd.; E. Lévi-Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, Paris 1950, I, 302, 329-396; a.mlf., "Ömer b. Hafsûn", *İA*, IX, 467-468; L. Suárez Fernández, *Historia de Espana edad media*, Madrid 1978, s. 69; Hâlid es-Süfî, *Târîhu'l-'Arab fi'l-Endelûs: 'Aşrû'l-imâre*, Bingazi 1980, s. 262-265, 279-282, 289-301; Emîn Tefvîk et-Tîbî, *Dirâsât ve buhûş fi tâ-rîhi'l-Mağrib ve'l-Endelûs*, Trablus 1984, s. 120-150; a.mlf., "Umar b. Hafsûn", *Eİ²* (İng.), X, 823-825; Bessâm el-Aselî, "Abdurrahmân en-Nâşir, Beyrut 1988, s. 29-30, 36; S. M. İmâmüddin, *Endülûs Siyasi Tarihi* (trc. Yusuf Yazar), Ankara 1990, s. 140-142, 147, 154, 163-165; Mehmet Özdemir, *Endülûs Müslümanları: Siyasi Tarih*, Ankara 1994, s. 95; Bîrsel Küçüksipahioğlu, *III. Abdurrahman Dönemi Endülûs Tarihi* (yüksek lisans tezi, 1996), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 23-29; R. Marin-Guzman, "Social and Ethnic Tensions in Al-Andalus: Cases of Ishbiliyah (Sevil-la) 276/889-302/914 and Ilbirah (Elvira) 276/889-284/897: The Role of Umar ibn Hafsûn", *IS*, XXII/3 (1993), s. 279-318; a.mlf., "Rebellions and Political Fragmentation of Al-Andalus: A Study of the Revolt of Umar ibn Hafsûn in the Period of the Amir Abd Allah (888-912)", *a.e.*, XXXIII/4 (1994), s. 419-473; a.mlf., "The End of the Revolt of Umar ibn Hafsûn in Al-Andalus: The Period of Abd Al-Rahman III (912-928)", *a.e.*, XXXIV/2 (1995), s. 153-205; a.mlf., "The Causes of the Revolt of Umar ibn Hafsûn in Al-Andalus", *Arabica*, XLII/22, Leiden 1995, s. 180-215; "Bübeşter", *İA*, II, 829; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman", *DİA*, I, 120; a.mlf., "Abdurrahman III", *a.e.*, I, 152.

BİRSEL KÜÇÜKSİPAHIOĞLU

ÖMER el-HALVETÎ

(عمر الخوئي)

Ebü Abdillâh Sirâcüddin Ömer
b. Şeyh Ekmelüddin el-Gilânî el-Halvetî
(ö. 800/1397 [?])

Halvetiyye
tarikâtının kurucusu.

İran'ın Gilân bölgesinde Hazar denizinin kıyı şeridi yakınlarındaki Lâhicân şehrinde doğdu. Aslen Şirvanlı olup soyu Şirvan'ın meşhur şeyh ailelerine dayanır. İlk tasavvuf terbiyesini babasından aldı. Gençliğinde askerliğe ilgi duyarak İlhanlılar'ın hizmetine girdi ve Emîr Çoban'ın ordusunda savaşırken esir düştü. Esaretten kurtulunca Hârizm'e gidip Halvetiyye silsilesinde Ahî Muhammed diye anılan amcası Şeyh Ebü'l-Füyûzât Kerîmüddin Muhammed el-Hârizmî'ye intisap etti, sülûkünü onun yanında tamamladı. Ardından amcası ile birlikte Lâhicân'a dönüp Herî kasabasına yerleşti. 780'de (1378) amcasının vefatı üzerine onun irşad makamına geçti. Herî'de başladığı irşad faaliyetini Tebriz civarındaki Hoy şehrinde devam ettirdi. Şehrin yöneticileriyle iyi ilişkiler kurdu. Daha sonra Mısır'a gitmek üzere Hoy'dan ayrıldı. Mısır'da iken yedi defa hacca gittiği belirtilmesine göre burada uzunca bir süre kalmış olmalıdır. Gilân hâkimi Sultan Üveys, Memlûk sultanına bir elçi göndererek onu Herî'ye davet etti. Sultan tarafından değerli hediyelerle ülkesine uğurlanan Ömer el-Halvetî irşad faaliyetini Tebriz'de sürdürdü. Tebriz'de 800 (1397) yılında vefat ettiği ve Mîr Ali Zâviyesi hazinesine defnedildiği kaydedilmekteyse de son zamanlarda yapılan bazı araştırmalarda onun Azerbaycan'ın Şamahı şehrinin Avahil köyündeki Pîr Ömer Sultan Ziyaretgâhı diye tanınan mekânında medfun olduğu belirtilmekte, ayrıca bu köyde doğduğu ileri sürülmektedir (Rihîm, s. 101).

Ömer el-Halvetî'nin tarikat silsilesi, şeyhi Ahî Muhammed vasıtasıyla İbrâhîm Zâhid-i Geylânî'ye nisbet edilen, ancak kurumlaşmış bir tarikat halini almayan Zâhidiyye silsilesiyle birleşir. Bu silsile İbrâhîm Zâhid-i Geylânî'nin halifesi Safiyyüddin Erdebîlî'de Safeviyye, Ömer el-Halvetî'de Halvetiyye tarikatına dönüşmüştür. Seyfeddin, Zahîrüddin, Bâyezîd-i Pürânî ve Ahî Mîrem adlı dört halife yetiştiren Ömer el-Halvetî'nin silsilesi Ahî Mîrem, Hacı İzzeddin Türkmânî ve Sadreddin-i Hiyâvî vasıtasıyla devam ederek tarikatın ikinci pîri Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'ye ulaşmıştır. Halvetiyye, İslâm dünyasının en yaygın tarikat-

larından biri olduğu halde Ömer el-Halvetî'nin adının kendisinden yaklaşık bir asır sonra yazılan Abdurrahman-ı Câmî'nin *Nefehâtü'l-üns*'ünde yer almaması onun çağında tanınmadığını göstermektedir. Nitekim bazı kaynaklar amcası Ahî Muhammed'in şeyhi İbrâhîm Zâhid-i Geylânî'yi, Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'yi veya Ömer el-Halvetî'nin şeyhi olarak geçen Muhammed b. Nûr el-Bâlisî el-Halvetî'yi tarikatın pîri olarak kabul etmektedir.

Ömer el-Halvetî'nin halvet hayatını çok sevdiği, uzlete çekilip ibadet ve zikirle meşgul olmakta büyük bir zevk duyduğu için "Halvetî" nisbesini aldığı söylenir. Halvette iken sürdürdüğü esmâ-i seb'a ile (Allah'ın yedi ismi: Lâ ilâhe illallah, Allah, hû, hak, hay, kayyûm, kâhâr) zikir geleneği daha sonra diğer tarikatlarca da benimsenerek geliştirilmiştir. Ömer el-Halvetî'nin birbiri ardınca kırk erbaîn çıkardığı, son erbaîni tamamladığında Hz. Peygamber tarafından kendisine kırk adet dâl harfi işaretli bir taç ihvan edildiği, böylece sûfiler arasında menekşe renkli çuha üzerine dört terekli (terk) dâl tacı ilk giyen mutasavvıf olduğu kaydedilmektedir. Dervişlerine halvet, uzlet ve sükûtu tercih etmelerini, velâyet ehli kişilerle beraber bulunmalarını tavsiye eden Ömer el-Halvetî tarikatın esasını ilk sûfilardan Hâtîm el-Esâmî'nin bahsettiği dört ölüm türüyle açıklamıştır. Sâlik devamlı nefesine muhalif olmalı, onunla mücadele etmeli (mevt-i ahmer / kızıl ölüm), her türlü belâyâ sabretmeli (mevt-i esved / siyah ölüm), var olanla yetinmeli, şikâyetten kaçınmalı (mevt-i ahdar / yeşil ölüm), az yemeli ve sürekli riyâzette olmalıdır (mevt-i ebyaz / beyaz ölüm). Sülûkün nihayetinde Hakk'a ulaşmak ancak bu dört ölümü nefiste tatmakla gerçekleşir.

BİBLİYOGRAFYA :

HuMî, *Lemezât-ı Hulviyye*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 281, vr. 168^b-172^a; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd*, İstanbul 1288, s. 138-142; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 343-347; *Tomar Halvetiyye*, s. 4-37; B. G. Martin, "A Short History of the Khalwati Order of Dervishes", *Scholars, Saints and Sufis* (ed. N. R. Keddie), Berkeley-Los Angeles 1972, s. 276-277; Mehmet Rihîm, *Seyid Yahya Bakuvi ve Halvetilik*, Bakü 2005, s. 101; Hüseyin Vassâf, *Seftne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz), İstanbul 2006, III, 132-134; H. J. Kissling, "Halveti Tarikatı I" (trc. M. Serhan Tayşi), *Bûlten: Bilim ve Sanat Vakfı*, V/32, İstanbul 1993-94, s. 28-42; Mustafa Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *AÜİFD*, XXXIX (1999), s. 536-563; F. de Jong, "Khalwatiyya", *Eİ²* (İng.), IV, 991.

MEHMET SERHAN TAYŞI